

A bűnbeesett büntetőjog

Gondolattöredékek Király Tibor
hetvenedik születésnapján

1

Király Tibor négy évtizedes tudományos pályáját képtelen vagyok megrajzolni. Azt sem tudom, hova tűzzem az útjelzőket, nem tudom, hogy a csúcsok közül melyeket jelöljem meg. Abszurdnak érzem a gondolatot is – hiján vagyok a józan elemzéshez kellő érzelmi semlegességnek, bérít a tanítvány zavara. Tehetetlenségem, intellektuális dadogásom igazi oka tán mégsem ez. Nem tudhatom, hogy a 90-es években miképp folytatódik a mű. Ez persze így nem egészen igaz. A múlt alapján kitapintható az irány és sejthető a jövő írásainak szelleme. Király Tibor helyzete ugyanis irígylésreméltó és bizonyára nem tipikus. Építhet mindarra, amit eddig gondolt, mondott és írt. A magyar értelmiség hivatalosan is elismert nagyjai közül keveseknek adatik meg az, ami neki osztályrészül jut: derűvel, lélekben épen szemlélheti a korszakváltást.

2

Mi, a tételes jogok hivatásos tudósai szeretjük hinni, hogy írásaink alakítják a kor jogpolitikáját, törvényhozását. Másutt már régen elismertette magát egy tudomány, amely a jogszabályok születésének rejtélyeit kutatja. Érdemes lenne nálunk is belefogni annak felderítésébe, hogy mely tényezők formázták a közelmúlt büntetőjogi törvényhozását, kik és milyen szabályok, elvek és "nem-elvek" szerint válogattak a jogtudomány kínálta ötletek közül. Izgalmas lehet a másik oldal vizsgálata is: mennyire követte a jogtudomány a "hivatalos" büntetőpolitikát, mennyiben tekintette hivatásának, netán

kötelességének, hogy tekintélyével legitimálja a törvényhozás termékeit vagy a hatalom-teremtette büntetőpolitikai légkört.

Nos, a kapcsolat felderítésére vállalkozó érdeklődőt Király Tibor munkái bizonyára zavarba fogják ejteni. Úgy tűnik majd számára, mintha az alkotó tudomást sem vett volna az elmúlt négy évtized büntetőpolitikájának konjunktúra-hullámai-ról, mintha csak szándékosan a kriminálpolitikai széljárással szemben evezett volna.

1956. után a kompromittáltnak bélyegzett ügyvédi kar nyilván beérte már azzal is, hogy a hatalom-undorral bár, de - megtűri, mire Király Tibor a felszabadulás utáni büntetőjogi irodalom gyöngyszemével, a védőről és a védelemről szóló szenvedélyes írásával ajándékozta meg a magyar jogászságot. Amikor a hatvanas évek végétől a gyorsítás, a hatékonyság és az egyszerűsítés lett a jelszó, ő az eljárást kifejezetten bonyolító klasszikus elvek megtartása mellett emelte fel szavát. Még illett skandálni a bűnözés közeli megszűnéséről szóló bárgyú tételt, amikor Király Tibor arra intett, hogy hosszú időre be kell rendezkednünk egy olyan életre, amelyhez hozzátartozik a bűn és a büntetőjog. Amikor pedig divatba jött, hogy a közvéleményt a bűnözés adataival riogatják, ő - a pánik szülte hisztéria következményeit felismerve - a számok józan, körültekintő értékelését szorgalmazta.

3

Azok számára, akik irígylik őt - megjegyzem: joggal - amiért megőrizte autonómiáját, némi vigasz lehet, hogy minderről talán nem is ő tehet, hanem a génnek no meg a környezet: a családi hagyományok, a születés, az intellektuális érés helyszínei. Ezeknek köszönheti, hogy birtokába került azon morális és szellemi értékeknek, amelyek szavatolták függetlenségét: a kétkedésnek és így a mindennemű szélsőségtől, fanatizmustól való viszolygásnak, az intellektuális finnyásságnak, amely nem engedte, hogy szellemi tucatkampányok résztvevője legyen, az empátiának és a

türelemnek. Innen a rokonszenv a szomszéd népek, az érdeklődés a környező nemzetek szellemi teljesítményei iránt. Ma, amikor arról álmodozunk, hogy egyszer Európához tartozunk majd, Király Tibor eddigi pályája példaként szolgálhat: felzárkózásunk kulcsa, hogy itt Közép-Kelet-Európában dolgainkat egymás között végre európai módra rendezzük.

4

A gondos elemzés azért felfedi azt is, hogy Király Tibor is csak a kor gyermeke. Írásai univerzális, a korszakon túlmutató tartalmakat hordoznak, ám az indítékok és a hangsúlyok bennük csak a keletkezés körülményeivel, az írásokat körülvevő társadalmi-politikai közeggel összevetve fejthetők meg. Azzal a hatalmi rendszerrel összevetve, amelynek a joghoz való viszonya igencsak ambivalens volt: egyrészt lenézte, megvetette a jogot; megbontotta homogén szerkezetét, részekre szabdalta és így megtiltotta számára, hogy saját logikája szerint éljen. Ugyanakkor olyan feladatokot bízott rá - kivált a büntetőjogra - amelyek erejét messze meghaladták. "Amikor az állam maximális erősödésének a koncepciója volt az uralkodó - olvashatjuk Király Tibornál - és az állam áthatolt a társadalom minden pórusán és behatolt minden sejtjébe, a büntetőjog hatalmának fénykorát ünnepelhette... A büntetőjog és alkalmazása töltötte be azt a reménytelen szerepet, hogy őre legyen a tervteljesítésnek, hogy biztosítsa a szocialista tudat kialakítását, az önkéntes munkafegyelem diadalra jutását."¹ A hatalom napi politikai döntéseket és vágyálmokat öltöztetett jogi normába, sőt úgy rendelkezett, hogy a hatalmi civódások végeredményét is a tárgyalóteremben kell kihirdetni. A jog és a tények világa, a nyers erő és a jog szférái egybemosódtak.

5

Király Tibor minden egyes munkájában ott

van a tiltakozás a határok összemosása ellen. Azon fáradozik, hogy rend legyen magán a jogon belül is, világosan elkülönüljenek az egyes jogágak és felelősségi alakzatok. Ezért tér vissza időről-időre az elterelés kérdéséhez, a büntető eljárásról letérített magatartások jellegének vizsgálatához, és ezért hajlik arra a megoldásra, hogy a processzuális döntés megváltoztatja a magatartások minőségét és kirekeszti azokat a bűncselekmények köréből.

Legfőbb törekvése mégis az, hogy a jog világát elhatárolja a tények szférájától, mindattól, ami a jogtól idegen, ami más logika szerint él. A felszínen ez a jogtudós arisztokratikus bezárkózásának tűnhet: mintha a dogmatika mestere viszonyogna a tényektől. Ám a társadalmi-politikai környezetre vetítve valójában hősieles vállalkozás ez a jog integritásának, a jogászság becsületének megóvására. Kísérlet annak megakadályozására, hogy a jog legitimáló potenciálját - kivált a hatalomnak különösképp kiszolgáltatott büntetőjogét - ilyen vagy olyan politikai széljárás igazolására használják. Ha pedig a vállalkozás kudarcot vallana, úgy legalább utóbb lássa ország-világ, hogy hol ért véget a jog hatalma és kezdődött a nyers erő.

Jogiasítható-e a szelekció, hol húzódnak a jogi szabályozás határai - teszi fel a kérdést a legalitás újraértelmezését sugalló írásában.² Ha a minden bűncselekmény üldözését követelő tétel teljesíthetetlen, vajon tehet-e valamit a jog a parancs és a valóság közti szakadék áthidalására? Ugyancsak a tények és a jog világának viszonya, a jogi szabályozás esélyei foglalkoztatják, mikor a társadalomra veszélyesség absztrakta fogalmának a helyét keresi és annak szerepét a törvényhozás csakúgy mint a jogalkalmazás szempontjából igencsak szkeptikusan értékeli.³ De mindezen példáknál többen árul el szándékairól a tény, hogy állandóan visszatér a semmisséghez, ahhoz a fogalomhoz, amely - idézem egy tizenöt évvel ezelőtt kelt írását - "elválasztja a jog világát a nem jogitól, a pusztá tényektől, azt amit a jog elismer attól, amit nem ismer el".⁴

"A semmisség - írja másfél évtizeddel később - az eljárást és az ítéletet valahogyan jogon kívülé teszi és a semmis ítéletben talán már nem is a büntető hatalom gyakorlása ölt testet."⁵

Hogyan orvosolható a semmisség? Egyáltalán, milyen törvénysértések reparációjára készülhet fel a büntető igazságszolgáltatás és melyek azok a képtelenségek, amelyekkel szemben végleg tehetetlen - ezekre a kérdésekre keresi a választ.

Nos tudjuk: a realitás és a képtelenség közti határt a jog bizony rosszul mérte fel. Sokmindenről azt gondolta, hogy csak az abszurd dráma világában fordulhat elő. Még Dürrenmatt anti-hőse is maga hajtja végre az ítéletet, amelyet unaloműző játékok végén mondtak ki felette az igazságszolgáltatás nyugdíjba vonult mesterei. Nálunk viszont a színjáték végén kihirdetett ítéletet az állami büntetés végrehajtás emelte a valóság szférájába.

Most itt a felülvizsgálat és az orvoslás ideje. Törvényességi óvások nyomán ítéleteket hatálytalanít a Legfelsőbb Bíróság, az Országgyűlés törvényt alkotott az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések semmissé nyilvánításáról és határozatot, amelyben az internáltak és a kitelepítettek sérelmeinek orvoslásáról rendelkezett. A kép tarka és ez jelzi tán azt is, hogy nem tisztázott: mi az ami jóváteendő-jóvátehető és az sem, hogy miképp.

Király Tibor a semmisséggel foglalkozó írsaiban számos olyan ítéletfajtát ismertet, amelyek érintettjei hősök vagy áldozatok, de semmiképp sem bűnözők. Ide sorolja azokat az ítéleteket, amelyeket tán az eljárási formák megtartásával hoztak, ám a bíróságok a bűnössé nyilvánítást olyan normákra alapították, amelyek helyte-

lenek vagy egyenesen erkölcstelének. Joggal állapítja meg, hogy "abszurd következtetés lenne bűnözőnek tekinteni a parasztot, aki saját kertjében kivágott egy szilvafát..." és igaza van abban is, hogy ez "természetesen szakadékot nyit a bűnözés hivatalos és társadalmi megítélése között, a jogi és erkölcsi, az aktuálpolitikai és a történelmi értelmezés között".⁶ A kérdés most már az, vajon az erkölcsi-történelmi interpretáció eredményéből adódhatnak-e teendők a büntető igazságszolgáltatás számára? Kimondhatja-e utólag, hogy az említett ügyekben törvényt sértettek a bíróságok? Nem lép-e ingoványos talajra, ha most kijelenti: az inkriminált magatartások nélkülözték a társadalomra veszélyességet és ezért a bíróságok nem-bűncselekmények miatt szabtak ki büntetést? Vagy mondhatjuk-e netán, hogy az ítéletek azért nélkülözték a jogi alapot, mert a kérdéses normák nem tarthatnak igényt arra, hogy jognak tekintsék őket? Így eljutunk ahhoz a második világháború után aktuálissá vált és mind a mai napig vitatott kérdéshez, hogy hol a határ a pusztán helytelen jog és a törvényi jogtalanság között?

8

Nem nevezhetők természetesen bűnözőknek azok sem, akiket műperekben ítélték el, olyan a hatalom által megrendelt perekben, "amelyeknek színopszisztát és benne az áldozat bukását előre megköltötték".⁷ Első pillantásra úgy tűnhet: az ilyen ítéletek orvoslására a büntető igazságszolgáltatás megfelelő eszközökkel rendelkezik. A torz hatalom képtelen arra, hogy formailag kifogástalan pereket produkáljon. A színjátékhoz szereplők kellenek: betanított és díjazott tanúk, a klasszikus válfajhoz pedig hozzátartozik a játékra kényszerített bűnbánó vádlott. A műperek nem lehet másképp előadni, csak úgy, hogy a tisztességes eljárás alapszabályait felrúgják. Így aztán kézenfekvőnek látszik, hogy a műperekben hozott "ítéleteket" eljárási szabálysértésre

hivatkozva megsemmisítik. Csakhogy az eljárási hiba címén történő hatálytalanítás hátterében az a vélelem húzódik, hogy a processzuális normák súlyos megsértése az igazság megállapítását veszélyeztette. A megsemmisítés tehát meghagyja annak a lehetőségét, hogy az érvénytelenített perben mégiscsak az igazságra találtak rá. Elvben megmarad az esély, hogy a megsemmisítést követő - most már szabályos - per újból az elítélt bűnösségének megállapításával végződik. A műperek áldozatainak szemében ez ismét csak jogi köntösbe öltöztetett megalázó komédia. Így szemlélve, az eljárási okból való hatálytalanítás alkalmatlan arra, hogy az áldozatoknak morális elégtételt szolgáltatasson.

9

Koncepciós perről beszél Király Tibor akkor is, ha a bíróságnak "más hatalom előírta, számára nyomatékosan sugallta", hogy a való tényeket miképp rendezze, hogyan értelmezze.⁸ A semmisség ilyenkor is nyilvánvaló: nem lehet szó érvényes ítéletről, ha hiányzott az, ami a bíróságot - sajátos szervezete és eljárásmódja mellett - bírósággá teszi - tagjainak függetlensége. De milyen sugallat, mekkora nyomatéku útmutatás zárta ki, hogy a bírók lelkiismeretüknek engedelmeskedjenek. Vagy döntsék el ők maguk néhány évtized távlatából: kinél lett a sugallat belső meggyőződéssé és ki gyártott előre megrendelt ítéleteket?

10

Arra talán jó a sok-sok kérdőjel, hogy belássuk: szánsalmasan szegényes a büntető igazságszolgáltatás arzenálja ahhoz, hogy saját bűneit helyrehozza. De arra is többnyire csak önnön elveinek tagadásával képes, hogy kérdőre vonja azokat, akik a bűnbe taszították. A példakért nem kell messzire menni sem időben, sem térben. A forradalmak kora persze nem kedvez a jogászi

szörszálhasogatásnak, és a történetírás is hajlik arra, hogy mentséget találjon a törvénytíprásokra, melyeket az új rend a vajudás fájdalmai közt elkövet. Ám ha a jogállamiság nevében tagadjuk a múltat és közben - akárcsak egy rövid időre is - félretesszük a jog vonta korlátokat, úgy saját szándékaink tisztaságát kérdőjelezzük meg. Bele-
rokkann az úttörők jobb sorsra érdemes nemzedéke, ha követi a fogat-fogért, szemet-szemért elvét. Magukra maradnak vak gyűlölködésükkel, a nyomukba lépőket taszítja majd fogatlan nyámogásuk.

11

Az igazságszolgáltatás esetlensége is oka annak, hogy sokszor nem a bíróságra, nem az igazságszolgáltatásra bízzák saját döntései érvénytelenítését. Számos jogrendszer - megtörve a hatalommegosztás elvét - felhatalmazza a törvényhozót és a végrehajtó hatalmat, hogy semmissé tegye mindazt, amit a bírói ítéletben állítottak és elrendeltek. A kegyelemhez nálunk többnyire az erejét fitogtató, megbocsátó-kegyosztó hatalom képzete társul. Nem kegyelmi rendelkezés formájában történt ezért az 1956-os népfelkeléssel összefüggő ítéletek orvoslása. Amint azt az indokolás is hangsúlyozza: "nem megbocsátástól vezérelt gesztus értékű elhatározásról van szó".

Pedig a kegyelem sokszor éppen azt mutatja, mennyire elesett, mennyire tehetetlen a hatalom - amikor például pusztán arra szolgál, hogy szelísebbé tegyék a börtönöket, hogy helyet csináljanak a sorukra várakozóknak.

A kegyelem intézményében - írja Radbruch - a jog feloldhatatlan belső ellentmondásai és minden jog értékének viszonylagossága öltenek testet. Rendeltetése az, hogy a jog egymással összebékíthetetlen elemei - az igazságosság, a célszerűség, a jogbiztonság - közti feszültséget a bírói ítéletben foglaltaktól eltérően oldja fel. Más esetekben viszont a kegyelem annak elismerését jelenti, hogy "vannak a világon értékek, amelyek mélyebb forrásból táplálkoznak és maga-

sabb csúcsokra hágnak mint a jog".⁹ De a kegyelem sajátja, hogy jognak ismeri el azt, amit korrigál vagy aminek helyébe más értéket helyez. Nyilván ezt is el akarta kerülni az országgyűlés, nem kívánta ünnepélyesen deklarálni, hogy az 1956. után folyt perekben jogot szolgáltattak.

Igy aztán valóban nem maradt más hátra, mint-hogy sajátos normában rendelkezzenek az 1956-os népfelkeléssel összefüggő ítéletek orvoslásáról. Ám nemcsak a műfaj rendhagyó, hanem a törvény által követett elvek is, amelyek tagadják azokat a principiumokat, melyek a jogállami büntetőjog vázát adják. A tisztességes büntetőjog nem ismeri a kollektív felelősséget - a semmisségi törvény kollektív feloldást ad. A jogállam büntetőjoga elképzelhetetlen a bűnfelelősség elve nélkül - a semmisségi törvény csak az eredményre van tekintettel: hogy mi volt a tett mozgatója, forrástiszta erkölcs vagy szadista vérszomj, az egyre megy.

12

Dőreség lenne ezért az országgyűlést hibáztatni. Mindaz amit leírtam, pusztán azt igazolja: ha visszaélnék a büntetőjoggal, a károk valójában helyrehozhatatlanok, a sebeket talán csak az idő gyógyíthatja. Siralmasan korlátozottak a jog eszközei ahhoz, hogy orvosolja a nevében elkövetett bűnöket. A jogtalanság többnyire csak úgy egyenlíthető ki, hogy ismét csak félreteszik a jog elveit, értékeit. Közben pedig napról-napra csökken a normarendszer amúgyis megcsappant tekintélye és szaporodnak a társadalmi dezorganizáció jelei. De bele kell törődnünk: a tisztulásnak ára van és a jövő nem reménytelen. Talán sikerül végre kiépítenünk azokat az intézményes biztosítékokat, amelyek elejét veszik, hogy a hatalom újra jognak álcázva romboljon. Valóra válhat amiről Király Tibor álmodik, eljön a kor, amikor a bizonyítás nem aljasodik kényszervallatássá, a védő meri ellátni tisztét és a bíró meg-

őrzni méltóságát. Az idő sürget, neki kell látnunk, hogy ne szenvedjék a tisztulás kínját vétkes gyermekeink.

Bárd Károly

Jegyzetek

- 1./ Király Tibor: A büntetőhatalom korlátai. Magyar Jog 1988. 736.o.
- 2./ Király Tibor: A legalitás a büntető eljárásban. Jogtudományi Közlöny 1986. 201-206.o.
- 3./ Király Tibor: A büntetőhatalom korlátai. 730-743.o.
- 4./ Király Tibor: A vétségi eljárás és semmissége. Magyar Jog 1975. 627.o.
- 5./ Király Tibor: A magyarországi bűnözés kérdőjelei 1989. Kézirat 11.o.
- 6./ uo. 5-6.o.
- 7./ uo. 9.o.
- 8./ uo. 10.o.
- 9./ Gustav Radbruch: Rechtsphilosophie. Stuttgart 1951. 279.o.